

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.197:340.132.6

ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРЕЦЕДЕНТ ЧИ ЮРИДИЧНИЙ ХАОС?!

Роман Шестопалов

*Дніпропетровська обласна прокуратура,
пр. Яворницького, 38, Дніпро, Україна, 49044
e-mail: rams2000@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1460-2355*

Присвячено аналізу юридичної природи, процесуальної ролі та процедурному значенню правових позицій Верховного Суду в кримінальному процесі України.

Основний акцент зроблено на юридичне і фактичне значення судових прецедентів (у виді ухвалених рішень Суду (постанов та ухвал) касаційної інстанції у конкретному кримінальному провадженні) на формування судової правозастосовної практики.

Під час дослідження акцентовано на дуалізмі проблематики: обов'язковість правових позицій (Верховного Суду) як елемент прецедентного права, проти їхньої лабільності, що породжує непередбачуваність і юридичний хаос у сучасній практиці кримінального судочинства.

Ґрунтуючись на власному практичному досвіді, вибірково аналізуючи певні положення окремих рішень Суду касаційної інстанції, а також, порівнюючи роботи деяких вітчизняних науковців, висловлено тези і про процесуальну антиномію правових позицій для кримінального провадження, яка полягає у нерозв'язній суперечності між двома однаково логічними і юридично обґрунтованими вимогами до судової практики, які взаємно виключають одна одну, а саме: судові рішення (у формі правових позицій) як спосіб заповнення наявних прогалин у Кримінальному процесуальному кодексі завдяки судовому тлумаченню конкретних положень, або, як спосіб (точніше формалізований варіант) обійти положення Закону та добитися прийняття «потрібного рішення» завдяки належній юридичній аргументації.

За результатами дослідження запропоновано власні варіанти мінімізації юридичної невизначеності із правозастосування прецедентів у кримінальному провадженні та оптимізації одноманітної судової практики сучасного кримінального судочинства, що вимагає від законодавця нормативного врегулювання статусу правових позицій, чіткого їх визначення як джерела права, а також встановити критерії та випадки їх обов'язковості для всіх суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності при застосуванні конкретної норми права.

З цією метою надано пропозиції уточнити форми юридичної фіксації правових позицій у кримінальному провадженні – Постанови Пленуму Верховного Суду, що, своєю чергою, обумовлює необхідність внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яким прямо слід передбачити рекомендаційний характер врахування правових позицій Верховного Суду, а також чітко окреслити суб'єкти застосування – інші суди.

Ключові слова: правовий висновок, джерело права, Верховний Суд, прецедент, кримінальне судочинство, Пленум Верховного Суду.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2025.81.269>

Вступ. Дослідження питань юридичної природи, процесуальної ролі та процедурних значень правових позицій Верховного Суду в кримінальному процесі України є критично важливим для формування справедливого та передбачуваного кримінального судочинства.

Аналіз сучасних тенденцій щодо імплементації рішень Європейського суду з прав людини, а також креативна діяльність Верховного Суду із тлумачення конкретних правових норм, які активно втілюються у правозастосовну практику, дедалі більше вказує на збільшення ваги юридичної значущості правової позиції суду касаційної інстанції, та, як наслідок, фактичного формування вітчизняного прецедентного права. Це явище ставить перед нами фундаментальне питання: чи забезпечує правова позиція однакове застосування закону та юридичну визначеність? Чи, навпаки, її множинність, суперечливість та іноді швидка зміна перетворюють правове поле на юридичний хаос, де учасники процесу не мають чітких правових орієнтирів?

Постановка проблеми. На практиці, під час судового розгляду кримінальних справ, сторони обвинувачення й захисту часто-густо обґрунтовують свої процесуальні позиції діаметрально протилежними Рішеннями Верховного Суду, які суперечать одна одній хоча стосуються одного й того ж питання правозастосування. Водночас сам суд, розглянувши доводи першого і другого, ухвалює своє рішення, обов'язково мотивуючи його третьою правовою позицією того ж Верховного Суду. Тобто кримінально-процесуальна система права України фактично є прецедентною, а судові рішення у конкретній справі, виступаючи правовим орієнтиром для служителів Феміди, де-факто, є джерелом права.

Вважаємо, що задля унеможливлення подальшого розвитку юридичного хаосу та оптимізації однакового правозастосування законодавцю варто замислитись над тим, що саме слід розуміти під поняттям «правові позиції» та які саме правові позиції Верховного Суду мають бути обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, що застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, котрий містить відповідну норму права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження актуальних питань правової позиції у кримінальному провадженні і її ролі як прецеденту, а також їх впливу на судову практику, перебувало в полі наукового і практичного зору вітчизняних учених і практиків, як Г. Відергольд, Н. Бобечко, О. Дроздов, М. Власенко, А. Марченко, А. Помазанов, Я. Романюк, Д. Скрипник, І. Шульга та ін. Використовуючи суб'єктивну думку, виокремимо найбільш цікаві погляди з цієї тематики.

Отож Н. Бобечко надає визначення правовій позиції як викладений у постанові найвищого органу в системі судоустрою України за наслідками перевірки правосудності судового рішення погляд загальнообов'язкового під час розв'язання аналогічних справ характеру щодо інтерпретації кримінально-правових та кримінальних процесуальних норм до встановлених обставин кримінального провадження, у якому теоретично обґрунтовано взірці способів розв'язання правових колізій, долання прогалин у правовому регулюванні, а також створені судові норми, завдяки чому досягається єдність та стійкість судової практики [1, с. 172].

Цікавою є думка А. Помазанова, який наголошує на тому, що касаційний суд «утворює нові поняття», тобто під час здійснення правозастосування демонструє (висуває, пропонує) нове прочитання норм/обставин справи, їхніх комбінацій, унаслідок чого формується правова позиція касаційної інстанції, застосовувана в майбутньому до таких правовідносин [2, с. 219]. Погоджуючись із цим слухним висловлюванням, зауважимо, що в окремих випадках таке «нове прочитання

норм/обставин справи, їхніх комбінацій, унаслідок чого формується правова позиція касаційної інстанції» спричинило не лише юридичний хаос у судовій практиці, коли сторони провадження та й суди вагаються обґрунтувати своє бачення тієї чи іншої юридичної ситуації, побоюючись наявності досі невідомих їм правових позицій Верховного Суду з подібного питання, або, навпаки, пересвідчившись у наявності декількох суперечливих таких позицій відкладають прийняття свого рішення, очікуючи нової, умовно кажучи, «третьої» такої позиції, яка має врегулювати ці питання. Вказане неодмінно формує слідчу та судову тяганину, що, вважаємо, є неприпустимим у контексті протидії злочинності, а також породжує правовий нігілізм у суспільстві.

Так, Д. Скрипник, ототожнюючи терміни «висновок щодо застосування норми права Верховного Суду» та «правова позиція Верховного Суду», вважає, що останні являють собою висновки щодо застосування норм права, які викладаються у його постановках, оскільки правова позиція Верховного Суду є результатом (висновком), зробленим Верховним Судом за наслідками здійсненого тлумачення норм права, усунення прогалин, наявних у законодавстві тощо [3, с. 128].

Формулювання цілей статті. Отже, метою цієї наукової роботи є з'ясування юридичної природи правових позицій Верховного Суду, визначення їх правової значущості на судову практику в кримінальних провадженнях, а також запропонувати власні варіанти внесення законодавчих змін щодо фіксації джерел права в сучасному кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Де-юре, в Україні судовий прецедент не є джерелом права. Навіть чинний Кримінальний процесуальний кодекс не фіксує правові позиції Суду касаційної інстанції як джерело права. Зокрема, ч. 2 ст. 1 цього кодексу передбачає, що кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України [4].

Де-факто, судовий прецедент є чи не найголовнішим способом правової аргументації для прийняття судом «потрібного рішення» за обставин, коли Закон визначає правову норму у формі імперативу, або визначає вичерпний перелік можливостей, випадків, суб'єктів тощо.

Наприклад, ст. 394 Кримінального процесуального кодексу України визначає чіткий перелік суб'єктів оскарження вироку, ухваленого на підставі угоди – підозрюваний, обвинувачений, прокурор, потерпілий [5]. Утім, Постановою Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 30 травня 2019 р. у справі № 523/7652/18 зазначено, що вичерпний перелік суб'єктів оскарження, встановлений у ст. 394 КПК України (підозрюваний, обвинувачений, прокурор, потерпілий), не є перешкодою для оскарження вироку іншими особами, якщо це судові рішення стосується їхніх прав, свобод та інтересів. Таким правом користуються особи, чії права були безпосередньо порушені судовим рішенням, навіть якщо вони не були стороною кримінального провадження чи угоди [5]. Отже, з одного боку, дійсно, якщо існують певні прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві, то судова практика є тим інструментом, що, з урахуванням індивідуальних обставин справи, спроможна сприяти захисту прав і свобод особи. Якщо говорити про вказану справу, то вона стосувалася оскарження вироку на підставі угоди законним представником. З іншого – це є «процесуальним лайфхаком», що надає можливість будь-якій особі, використовуючи сукупність хитрих прийомів і нестандартних методів обійти Закон на свою користь, у такий спосіб «поламати» вирок, і

завдати клопоту всім учасникам справи, чіткий перелік яких визначено ст. 394 Кримінального процесуального кодексу України.

І головним для розуміння правової позиції вважаємо саме індивідуальні обставини справи, конкретна життєва ситуація, що потрапила в поле зору Феміди, щодо якої остання й винесла своє рішення з урахуванням усіх особливостей саме цієї справи.

Тоді виникає риторичне запитання: а чи буде юридично грамотним і процесуально правильним «приміряти» подібні справи на конкретну заінтересовану ситуацію?! Де критерії подібності?! На практиці ж юридична аргументація у процесуальних документах десятками тисяч правових висновків Верховного Суду часто зводиться до виривання зі загального контексту судового рішення «зручних» фраз, довільно трактовані учасником процесу на свій розсуд та в особистих інтересах або інтересах третіх осіб.

Водночас слід звернути увагу на те, що ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» присвячена Пленуму Верховного Суду, який, окрім виконання адміністративно-управлінських та інших господарсько-розпорядчих повноважень, згідно з п. 10-1 ч. 2 ст. 46 вищевказаного галузевого Закону з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ, узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані [6]. Вищевказана норма прямо передбачає суб'єкта узагальнення правозастосовної практики (Пленум Верховного Суду), її цілі (однакове застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ). Виникає закономірне запитання: а скільки Верховним Судом за час дії нового Кримінального процесуального Кодексу України було здійснено таких узагальнень у формі Постанов Пленуму?! Чому тисячі правових позицій Верховного Суду, викладені в Постановах не Пленуму Верховного Суду, а в повсякденних судових рішеннях по конкретним справам щодо індивідуально визначених осіб, безпосередньо указаних в Єдиному державному реєстрі судових рішень як ОСОБА_1, ОСОБА_2 і так далі, є обов'язковими для виконання в інших, навіть подібних правовідносинах, щодо взагалі інших осіб?!

Висновки. Вважаємо за необхідне конкретизувати перелік джерел кримінального процесуального права, доповнивши його Постановами Пленуму Верховного Суду, які повинні мати для судів рекомендований (необов'язковий) характер та виступати лише орієнтиром у правозастосуванні. З цією метою вважаємо за необхідне ч. 2 ст. 1 Кримінального процесуального кодексу України викласти в наступній редакції: «Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України, а також Постанов Пленуму Верховного Суду, які мають рекомендований (необов'язковий) характер».

Також із цих же міркувань пропонуємо ч. 2 ст. 8 цього Кодексу викласти в наступній редакції: «Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та правових позицій Верховного Суду, викладених у Постановах його Пленуму».

Вказане кореспондує необхідність внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а саме його ст. 13 ч. 6 викласти наступним чином: «Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Пленуму Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права».

Список використаних джерел

1. Бобечко Н. Поняття, ознаки, значення та класифікація правових позицій Верховного Суду у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 170–175.
2. Помазанов А. Касаційний перегляд судових рішень у цивільному процесі України : дис. ... докт. філософії: 081. Київ, 2019. 252 с.
3. Скрипник Д. Поняття та особливості правових позицій Верховного Суду в кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2020. № 4 (40). С. 125–131.
4. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 23.09.2025).
5. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 30 травня 2019 року у справі №523/7652/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82217914> (дата звернення: 28.09.2025).
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 23.09.2025).

References

1. Bobechko, N. (2017). Poniattia, oznaky, znachennia ta klasyfikatsiia pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu u kryminalnomu provadzhenni. *Porivnialno-analitychne pravo*, 2, 170–175.
2. Pomazanov, A. (2019). *Kasatsiyni perehliad sudovykh rishen u tsyvilnomu protsesi Ukrainy* : dys. ... dokt. filosofii: 081. Kyiv.
3. Skrypnyk, D. (2020). Poniattia ta osoblyvosti pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu v kryminalnomu provadzhenni. *Publichne pravo*, 4 (40), 125–131.
4. Kryminalnyi protsesualnyi Kodeks Ukrainy (13 kvitnia 2012 roku) No. 4651-VI. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 23.09.2025).
5. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu (30 travnia 2019 roku) No. 523/7652/18. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from <https://reyestr.-court.gov.ua/Review/82217914> (data zvernennia: 28.09.2025).
6. Pro sudoustrii i status suddiv : Zakon Ukrainy (02.06.2016). No. 1402-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (data zvernennia: 23.09.2025).

**LEGAL POSITION IN CRIMINAL PROCEEDINGS:
PRECEDENT OR LEGAL CHAOS?!*****Roman Shestopalov****Dnipropetrovsk Regional Prosecutor's Office,
38, Yavornytsky Ave., Dnipro, Ukraine, 49044**e-mail: rams2000@ukr.net*

ORCID ID: 0000-0003-1460-2355

The article is devoted to the analysis of the legal nature, procedural role, and procedural significance of the legal positions (case law) of the Supreme Court in criminal proceedings in Ukraine.

The main focus is placed on the legal and factual significance of judicial precedents (in the form of the Court's adopted decisions – rulings and decisions – of the cassation instance in a specific criminal proceeding) in shaping judicial law-enforcement practice.

The study attempts to draw attention to the dualism of the issue: the binding nature of legal positions (of the Supreme Court) as an element of case law versus their lability (instability), which generates unpredictability and legal chaos in the contemporary practice of criminal justice.

Based on personal practical experience, selective analysis of certain provisions of individual decisions of the cassation court, and comparison with the works of some domestic scholars, the author raises theses about the procedural antinomy of legal positions for criminal proceedings. This antinomy lies in an insoluble contradiction between two equally logical and legally justified requirements for judicial practice that mutually exclude each other, namely: judicial decisions (in the form of legal positions) as a way to fill existing gaps in the Criminal Procedure Code through judicial interpretation of specific provisions, OR as a way (more precisely, a formalized option) to circumvent the provisions of the Law and achieve the adoption of the "necessary decision" through proper legal argumentation.

Based on the research results, the author proposes their own options for minimizing legal uncertainty in the application of precedents in criminal proceedings and optimizing uniform judicial practice in modern criminal justice. This requires the legislator to normatively regulate the status of legal positions, clearly define them as a source of law, and establish criteria and cases for their mandatory nature for all subjects of criminal procedural activity when applying a specific rule of law.

To this end, proposals are made to clarify the forms of legal fixation of legal positions in criminal proceedings – namely, Resolutions of the Plenary Session of the Supreme Court. This, in turn, necessitates amendments to the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges," which should directly stipulate the advisory (recommendatory) nature of taking into account the Supreme Court's legal positions, and clearly define the subjects of application – namely, other courts.

Keywords: legal conclusion (or legal opinion), source of law, Supreme Court, precedent, criminal justice, Plenary Session of the Supreme Court.

*Стаття: надійшла до редакції 18.10.2025
прийнята до друку 21.10.2025*